

UDK: 27-87.645(497.6) "14"
Izvorni naučni rad

CRKVA BOSANSKA U OČIMA DUBROVAČKIH SAVREMENIKA

Sejfudin Isaković

Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Na osnovu dubrovačkih izvora objavljenih u zbirci Mihaila Dinića, u prvom dijelu rada razmatra se pitanje karaktera dubrovačke građe o Crkvi bosanskoj i njenim sljedbenicima s posebnim osvrtom na terminologiju izvora, položaj *krstjana* u bosanskom društvu i njihov odnos s Dubrovčanima. Drugi dio rada opisuje ulogu i značaj *krstjana* u službi feudalne gospode. Posebno su istaknute njihove diplomatske misije u Dubrovniku gdje obavljaju različite poslove za svoje feudalne gospodare. Oni djeluju u periodima naročito zategnutih odnosa između pojedinih bosanskih velikaša i Dubrovnika i često su znali biti snaga koja je uspijevala da posreduje i izmiri sukobljene strane. U posljednjem dijelu rada analizirano je pitanje pozitivnih i negativnih pojava u odnosima između pripadnika Crkve bosanske i Dubrovnika. Prijateljski odnos prema *krstjanima*, zatim carinske olakšice i pokloni pružaju pozitivnu sliku njihovih odnosa, dok određeni događaji prikazuju *krstjane* u negativnom svjetlu, ali samo u onim slučajevima kada su u službi feudalne gospode obavljali poslove koji nisu imali nikakve veze s njihovim vjerskim uvjerenjima.

Ključne riječi: Crkva bosanska, srednjovjekovna Bosna, Dubrovnik, *krstjani*, patareni, bosanska vlastela, Pavlovići, Kosače, diplomatska služba

Uvod

Istraživanje Crkve bosanske jedan je od historiografskih problema koji je u određenoj mjeri mistificiran, kako zbog raznih mišljenja i naučnih pristupa, tako i zbog karaktera izvorne građe koja nas o tome obavještava. S druge strane, baviti se samo određenim pitanjima iz ove tematike omogućava iscrpniji pregled događaja vezanih za Crkvu bosansku i njezine sljedbenike. Zbog toga, ovdje ćemo pokušati ukazati na određene karakteristike njenih pripadnika kroz prizmu dubrovačkih dokumenata koje je svojevremeno objavio Mihailo Dinić i time znatno olakšao pristup ovoj dragocjenoj građi.¹ Vrijedno je spomenuti da je mnogo prije Dinića pojedine izvore vezane za Crkvu bosansku objavio Nikola Jorga u drugoj seriji zbirke *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle*,² a iste je kasnije i Dinić uvrstio u svoju zbirku. Od istraživača koji su koristili spomenute izvore, i time znatno doprinijeli razvoju historiografije o Crkvi bosanskoj izdvajaju se Pejo Ćošković,³ John Fine⁴ i Sima Ćirković.

Kao polazište za našu temu, potrebno je osvrnuti se na karakter dubrovačke građe o *krstjanima* i značaj terminologije koju su Dubrovčani koristili. Vidjet ćemo da su u određenim okolnostima bili dobro obaviješteni o situaciji u Bosni i da su dobro poznavali uređenje Crkve bosanske. Od velikog značaja je ukazati na situacije gdje se njeni pripadnici u različitim poslovima javljaju zajedno sa svjetovnim licima, ali uvijek jasno označeni kao patareni ili *krstjani*.

Dobro smo obaviješteni o službi *krstjana* kod pojedinih bosanskih velikaša. U izvorima se spominje nekoliko utjecajnih ličnosti čija nam je svjetovna služba poznata, dok o njihovoj duhovnoj službi nemamo podataka. Zbog toga smo i stavili poseban naglasak upravo na svjetovnu stranu njihove djelatnosti, jer je i karakter dubrovačkih vijesti o njima takav. S druge strane, ove vijesti nam omogućavaju da izvodimo određene zaključke i da sagledamo kako su Dubrovčani doživljavali pripadnike Crkve bosanske. Vidjet ćemo da se radi o značajnim ličnostima, čije je prisustvo u određenim poslovima bilo poželjno i cijenjeno.

¹ Динић М. Ј. 1967. 181-236.

² Jorga N. 1899.

³ Ćošković P. 2005.

⁴ Fine J.V.A. 2005; Isti. 1973. 19-29.

Na kraju, ukazat ćemo na određene situacije gdje pripadnici Crkve bosanske uživaju povlastice, posebno kada je u pitanju izvoz robe iz Dubrovnika. Nekoliko je svijetlih primjera koji se odnose na ova pitanja. Dubrovčani su se prema *krstjanima* uglavnom prijateljski odnosili, ali su pojedinci u određenim prilikama mogli uzdrmati takvo raspoloženje. Radi se o neobičnom nastupu gosta Gojsava prema dubrovačkim trgovcima s početka 40-ih godina 15. stoljeća, što je imalo za posljedicu podizanje optužbi protiv njega i drugih *krstjana*. Naravno, to nisu bile svakodnevne situacije u kojima nalazimo kao aktere pripadnike Crkve bosanske.

Karakter dubrovačkih vijesti o Crkvi bosanskoj

Prateći dubrovačke dokumente koji govore o pripadnicima Crkve bosanske, posebno iz ugla njihove svjetovne djelatnosti, odnosno u službi bosanske vlastele, otvaraju se mogućnosti za određene zaključke. Dubrovčani ih označavaju kao *patarene*, *krstjane* ili jednim od odgovarajućih naziva hijerarhije Crkve bosanske, pa je zbog toga potrebno ukazati na specifičnosti i karakteristike dubrovačkih vijesti o njima. Bitno je napomenuti da su Dubrovčani bili dobro obaviješteni o političkim i vjerskim prilikama u srednjovjekovnoj Bosni, a to svjedoči podatak iz pisma upućenog Ivanu Stojkoviću 1433. iz kojeg saznajemo da su dobro poznavali ustrojstvo Crkve bosanske, gdje se spominju *djed*, *gosti*, *starci* i *strojnici*.⁵ Ova vijest je u suštini tačna, s napomenom da *strojnici* nisu bili poseban čin u hijerarhiji, nego je taj izraz korišten kao zajednički naziv za sve *goste* i *starce*.

Na ovom mjestu upozoravamo na one momente kada Dubrovčani bosanske podanike nazivaju hereticima, ali uglavnom u doba oružanih sukoba. Takva retorika trebala ih je predstaviti zapadnim vlastima kao prave kršćane okružene šizmaticima i hereticima.⁶ Primjer Radoslava Pavlovića najrječitije govori kada je u pitanju ratna retorika Dubrovčana. Oni u jednom pismu ugarskom kralju kažu da je on “opaki pataren, bič katoličke vjere”.⁷ Slično je i

⁵ Hijerarhija Crkve bosanske u spomenutom pismu je opisana na sljedeći način: “(...) Primus eorum dicitur died, secundus gost, tercius starač et quartus stroinich (...)”. Vidi: Динић М. Ј. 1967. 193.

⁶ O tome detaljnije u: Čošković P. 2005. 86-88.

⁷ Iscrpnije o ovim pitanjima vidi u: Lovrenović D. 2010. 103-109; Isti. 2012. 36-44; usp. Čošković P. 2005. 102-103; Fine J.V.A. 2005. 247; Динић М. 1948. 37.

sa Stjepanom Vukčićem kojeg nazivaju “perfidnim heretikom i patarenom” u doba kada je s njima bio u sukobu.⁸ Jasno je da se radi o politički motiviranim tvrdnjama, koje su imale za cilj da diskreditiraju protivnika.

Da je u mirnodopskim prilikama bilo drugačije, pokazat ćemo na primjerima gdje nema traga uvrjedljivoj i ponižavajućoj retorici. Jedan od izraza koji nalazimo u dokumentima je “pataren”. To je bio uobičajan naziv kojim su Dubrovčani označavali pripadnike Crkve bosanske, i time jasno isticali vjerske razlike između njih i patarena. Jasno se to razaznaje u dokumentu iz 1403. gdje se spominju po imenu nepoznati patareni, za koje se navodi da su došli s vojvodom Pavlom Klešićem u Dubrovnik.⁹ Bilo da su pratnja nekom velikašu, ili da se radi o drugim poslovima kao što je nabavka određenih stvari, u ovom slučaju tkanina, obavezno je naznačeno da se radi o patarenima.¹⁰ Izraz patareni, nalazimo kada se spominje konkretno neka ličnost za koju su Dubrovčani znali da je pripadnik Crkve bosanske. Takvih slučajeva imamo nekoliko zabilježenih u dokumentima. Već 1403. spominje se *Vlatcho patareno*, odnosno Vlatko Tumurlić kojem su Dubrovčani dozvolili da izveze tovar ulja, osam lakata sukna i neke druge potrebne stvari.¹¹ Na čelu krstjanske zajednice u Ljupskovu 1415. bio je Radojko pataren,¹² a 1418. kao odredište dubrovačkog karavana spominje se hiža na Bradini Milorada patarena.¹³ I u narednom periodu imamo podatke gdje uz ime pojedinca stoji da je pataren. Tako se 1434. spominje pataren Veseoko kojem su Dubrovčani dozvolili da izveze dvanaest stara ulja i pritom ga oslobodili plaćanja carine.¹⁴ Također, pataren Radašin se

⁸ Динић М. Ј. 1967. 199. i 203-207.

⁹ Isti. 221.

¹⁰ Isti. 223.

¹¹ Динић М. Ј. 1967. 222. Zanimljivo je napomenuti da je u to vrijeme bila na snazi zabrana izvoza soli, i odlazak dubrovačkih trgovaca u Bosnu, pod prijetnjom visoke novčane kazne za one koji ne budu poštovali zabranu. Međutim, Vlatku Tumurliću je dozvoljeno da izveze potrebne stvari, što govori kakav tretman su uživali *krstjani* kod Dubrovčana i u doba kada odnosi s bosanskom državom nisu bili dobri. O tome iscrpnije vidjeti: Kovačević D. 1961. 44; Čošković P. 1995. 21-22.

¹² “(...) ad Glubscovo usque ad domos Radoychi (...)”, u: Динић М. Ј. 1967. 186; Isti. 1978. 321; Isti. 1955. 34.

¹³ “(...) in Bosnam usque in Bradine in domo Miloradi patareni (...)”, u: Динић М. Ј. 1967. 188; Isti. 1978. 321-322, nap. 83.

¹⁴ Isti. 1967. 224.

spominje kao poslanik u službi Radoslava Pavlovića.¹⁵ Dobar primjer razlikovanja pripadnika Crkve bosanske od svjetovnih lica nalazimo u otpremljenom poslanstvu Radoslava Pavlovića u Dubrovnik iz 1423. gdje se spominju dva laika i dva patarena.¹⁶ U jednoj dubrovačkoj žalbi iz 1443. vojvodi Stjepanu Vukčiću izričito se spominju dvojica patarena Žigoje i Radivoj Silković, te neki Vukša Radunović uz čije ime ne nalazimo ništa što bi upućivalo da je i on bio pataren.¹⁷ Nije to jedini slučaj koji nam svjedoči da Dubrovčani dobro razlikuju patarene od svjetovnih lica. U jednoj tužbi Milića Slavičića protiv Ostoje Pribilovića i njegovog brata Radoja, spominje se među četvericom svjedoka, od kojih su očito trojica bili svjetovnjaci, pataren Radašin.¹⁸

Iako je naziv pataren bio uobičajan za pripadnike Crkve bosanske, u dokumentima nam je sačuvan i izraz *krstjani*. Bilo da ih Dubrovčani nazivaju patarenima ili *krstjanima*, jasno je da se radi o pripadnicima Crkve bosanske. Uzmemo li primjer Vlatka Tumurlića onda će nam biti jasno o čemu je riječ. U jednom dokumentu Vlatko je označen kao pataren,¹⁹ dok na drugom mjestu za njega se kaže da je *krstjanin – Vlatcho Christian*.²⁰ Od slučaja do slučaja, oni i druge pripadnike Crkve bosanske nazivaju *krstjanima*, kao što nam to pokazuje primjer jednog poslanstva Stjepana Vukčića gdje se spominje svjetovnjak Vukašin Suhačić i *krstjanin Radašin*.²¹ Pored toga što izričito kažu za pojedine ličnosti da su *krstjani*, Dubrovčani su kao poslovni ljudi dobro poznavali situaciju u Bosni, te zbog toga u izvorima nalazimo podatke koji govore o krstjanskim hižama. Poznato je nekoliko lokacija gdje su bile smještene krstjanske hiže – *domos christianorum*. Između ostalih spominju se hiže u Ljupskovu, Bradini, Seonici, Goraždu, Biogradu, Bijeloj i Uskoplju.²²

¹⁵ Isto.

¹⁶ Труhelка Ћ. 1911. 358-359; Динић М. 1948. 37; Ћошковић. 2005. 219-220.

¹⁷ Динић М. Ј. 1967. 229.

¹⁸ Isti. 196.

¹⁹ Isti. 222.

²⁰ Isti. 182.

²¹ “(...) ambaxiatoribus Vochasini Suchačich et Radasini christianini (...)” Za još nekoliko pripadnika Crkve bosanske stoji epitet *krstjanin* kao što je Dmtar Cresitianin, Radiz christianin, Zuietcho christianin Radinouich, u: Isti. 190, 216, 219. i 226.

²² O hižama su iscrpnije pisali: Mandić D. 1962. 302-313; Fine J.V.A. 2005. 258-261; Драгојловић Д. 1987. 219-220; Ћошковић Р. 2005. 30. i 247- 257.

Kada su u pitanju pripadnici hijerarhije Crkve bosanske u dokumentima se spominju *starci, gosti i djed*. U većini slučajeva znamo o kome se radi, jer uz ime obično stoji i crkvena funkcija koju određeno lice vrši. U nekim slučajevima obično se kaže da se radi o *djedu, gostu* ili *starcu*, ali se njihova imena ne spominju. Dubrovački savremenici održavaju veze s najutjecajnijim članovima Crkve bosanske, a one će posebno tokom 15. stoljeća biti intenzivirane. U cilju rješavanja svojih problema u Bosni, oni su često posezali za njihovim uslugama, za što imamo obilje raspoloživih podataka. Još jedna okolnost je išla na ruku Dubrovčanima, a to je služba *krstjana* kod bosanskih velikaša. Na taj način su pojedini *krstjani* često bili s njima u kontaktu, što im je omogućilo da uspostave dobre odnose, a imamo sigurnih podataka da su Dubrovčani neke *krstjane* smatrali svojim prijateljima i često im se obraćali za pomoć. Najbolji primjer je gost Radin Butković čiji su nam odnosi s Dubrovnikom dobro poznati, zahvaljujući njegovoj diplomatskoj službi kod Stjepana Vukčića Kosače. Iako je Radin Butković ostavio najupečatljiviji trag, nije on jedini po imenu poznati pripadnik hijerarhije Crkve bosanske s čašću *gosta*, koji je bio u službi bosanskih velikaša. U dokumentima se spominje i gost Mijaša²³ koji je bio u službi Radoslava Pavlovića, dok se gost Gojsav²⁴ nalazio u službi vojvode Stjepana Vukčića.

Osim *gostiju*, u službi bosanskih velikaša nalazimo i *starce*. Kao pripadnici hijerarhije Crkve bosanske, a istovremeno i u službi pojedinih velikaša, *starci* su ostavili značajan trag u izvornoj građi. Jedan od poznatijih dostojanstvenika Crkve bosanske je starac DMITAR kojeg nalazimo u službi Sandalja Hranića.²⁵ Njegova služba kod ovog velikaša nije dugo potrajala, ali nam je značajna njegova uloga u poslovima koje je kao diplomata, zajedno sa svjetovnjacima, obavljao za Sandalja. S druge strane, u službi Sandaljevog nasljednika Stjepana Vukčića javlja se starac Radohna koji je imao misiju 1437. da zajedno s knezom Vukašinom i Radičem Pribisalićem preuzme zakupninu za trg Drijeva u visini od 500 dukata.²⁶ Također, i dobro poznati Radin Butković se spominje kao *starac*, međutim, već iz 1447. imamo podatak da je Radin napredovao u

²³ Динић М. Ј. 1967. 189. О госту Миашу види: Ђошковић П. 1983. 24. нар. 58; Isti. 1995. 44; Isti, 2005. 346-348.

²⁴ Динић М. Ј. 1967. 195.

²⁵ Isto. 189; О дјелатности старца Дмитра исцрпније у: Ћошковић Р. 2005. 158-159, 162. и 296-300.

²⁶ Динић М. Ј. 1967. 193.

bosanskoj crkvenoj hijerarhiji do časti *gosta*,²⁷ što govori koliko su Dubrovčani bili obaviješteni o pojedincima i općenito o Crkvi bosanskoj. O njegovoj, kao i o djelatnosti još nekih znamenitijih pripadnika Crkve bosanske, govorit ćemo detaljnije u narednom poglavlju, gdje ćemo sagledati njihovu ulogu u poslovima između bosanske vlastele i Dubrovčana.

U službi bosanske vlastele

Krajem 14. i početkom 15. stoljeća u bosanskoj državi nastupile su krupne promjene izazvane slabljenjem centralne kraljevske vlasti i jačanjem vlastele, koja se vremenom sve snažnije počela isticati u političkom životu, što je imalo za posljedicu uspostavu novih odnosa između vlastele i kralja. Širenje posjeda i jačanje vlastele išlo je na štetu kraljevske vlasti, ali i na štetu sitnije vlastele koja se u borbama za moć i posjede nije uspjela nametnuti kao značajan faktor. Kao posljedica tih događaja, isplivali su na površinu pojedinci s velikim zemljišnim posjedima koji će u prvim decenijama 15. stoljeća snažno utjecati na politički život u srednjovjekovnoj bosanskoj državi.²⁸

U takvim prilikama djelovanje Crkve bosanske dolazi do izražaja. Usporedo s nastalim promjenama, *krstjani* počinju igrati značajniju ulogu u političkom i javnom životu, a njihova uloga čuvara i zaštitnika pravde i zakona omogućila je jačanje njezinog moralnog i političkog autoriteta, koji je uživala kod savremenika.²⁹ Ta strana njihove djelatnosti dolazila je do izražaja posebno u situacijama gdje je trebalo obaviti određene poslove svjetovne prirode, pa je za uslugama *krstjana* često posezala vlastela, a također i Dubrovčani.³⁰

Otvara se pitanje šta je *krstjane* moglo motivirati da služe feudalnoj gospodi, kada znamo da su velikaši imali svjetovna lica na raspolaganju za svoje raznovrsne poslove. Izgleda da su u specifičnim okolnostima i bitnim poslovima *krstjani* svojim moralnim autoritetom savremenikima ulijevali određenu dozu sigurnosti i povjerenja, a uz pomoć izoštrenih diplomatskih vještina znali su naći pravo rješenje i odgovorno završiti preuzete obaveze, pa ih zbog

²⁷ Isto. 198.

²⁸ Detaljniju sliku političkih prilika u Bosni krajem 14. i početkom 15. stoljeća dali su: Ђирковић С. 1964.а. 169-227; Živković P. 1981. 13-47.

²⁹ Čošković P. 2005. 128. Ulogu Crkve bosanske u bosanskom društvu opisao je Ђирковић С. 1962. 105-108.

³⁰ Analizu učestalosti diplomatskih misija *krstjana* opisao je Fine J.V.A. 2005. 264-267.

toga najmoćniji velikaši uzimaju kao pouzdana lica za određene poslove. Razloge treba tražiti i u materijalnoj koristi koju su mogli imati od bosanskih velikaša i od Dubrovčana, koji su svoje zadovoljstvo obavljenim poslom iskazivali nagradama u novcu i tkaninama. Ne raspoložemo podacima o tome kakvi su vjerski propisi Crkve bosanske za njene sljedbenike u pogledu stjecanja i raspolaganja imovinom, ali je očito, što ćemo vidjeti u nastavku rada, da nije bilo strogih ograničenja kada je u pitanju imovina koju su *krstjani* dobili na poklon ili je stekli svojim zaslugama.³¹ Dakle, radi se o materijalnoj koristi koju Crkva bosanska nije zabranjivala, isto kao što nije svojim sljedbenicima, pa čak i uglednim članovima svoje hijerarhije, zabranjivala učešće u svjetovnim poslovima.

Svjesni da autoritet *krstjana* može donijeti određene pogodnosti i poboljšati njihov položaj u poslovima s bosanskim velikašima i kraljem, Dubrovčani nisu bili u dilemi kada je u pitanju korištenje njihovih usluga. Dubrovački dokumenti uvijek naglašavaju da se radi o *krstjanima*, patarenima, ili čak u određenim slučajevima, kada su u pitanju pripadnici hijerarhije Crkve bosanske, da se radi o *djedu*, *gostu* ili *starcu*. Izrazito katolička sredina u Dubrovniku nije ta koja je naglašavala vjerske razlike, nego takve kvalifikacije potječu od dubrovačkih vlasti i isprava pisanih u njihovoj kancelariji. Ipak, Dubrovčanima nije smetalo da koriste *krstjane* kao instrument pomoću kojeg će lakše ostvariti svoje interese u Bosni, posebno trgovinske interese. Baveći se problematikom Crkve bosanske, ovu posljednju tvrdnju posebno je istakao Pejo Ćošković koji smatra da je potpuno razumljivo da su Dubrovčanima bila potrebna jemstva i sigurnost za njihove trgovce i razgranate poslove u Bosni, koje im u dovoljnoj mjeri nije mogla pružiti centralna vlast niti međusobno zavađena vlastela, nego im je određenu sigurnost u nestalnoj bosanskoj političkoj stvarnosti na početku 15. stoljeća mogla pružiti jedino Crkva bosanska, pa stoga i ne čudi da su Dubrovčani od svojih ljudi u Bosni tražili da pri sklapanju poslova ili podnošenju žalbi traže nazočnost *krstjana*.³²

³¹ Iz oporuke gosta Radina saznajemo da je raspolagao sa 5640 dukata. Vidi: Truhelka Ć. 1911. 366. Na epitafu gosta Milutina Crničanina istaknuta je njegova svjetovna služba kod bosanske gospode, i materijalna opskrba u vidu poklona koju je dobijao od gospode i vlastele. Vidi: Vego M. 1964. 53.

³² Ćošković P. 2005. 140.

Uloga *krstjana* kao posrednika i diplomata u dubrovačko-bosanskim odnosima došla je do izražaja već 1403. kada je *krstjanin* Vlatko Tumurlić boravio u Dubrovniku u službi Pavla Radinovića s ovlaštenjima da u ime kralja Ostoje povede pregovore o izmirenju s Dubrovčanima. Iako nije do toga došlo, u dokumentima je zabilježen taj pokušaj Vlatka Tumurlića da u ime kralja Ostoje izrazi želju za pomirenjem.³³ Poznat nam je i slučaj bosanskog vlastelina Pavla Klešića koji se u pratnji pripadnika Crkve bosanske sklonio u Dubrovnik, zbog nesuglasica s kraljem Ostojom.³⁴ U tom pogledu raspolažemo s podacima od iznimne vrijednosti za našu temu, jer nam omogućavaju da sagledamo kako su se Dubrovčani odnosili prema svojim savremenikima koji su se našli u njihovom gradu. Odlukom Vijeća umoljenih određeno je da se patarenima – kako ih dubrovački dokumenti nazivaju – obezbijedi jedna kuća gdje će boraviti kao i opskrba namirnicama.³⁵ Sličan tretman dobio je i Pavle Klešić i to sve o trošku Dubrovčana.³⁶ Ulaganje truda i novca za bolju budućnost još je jedna odlika Dubrovčana. To će naročito doći do izražaja prilikom pregovora o sklapanju mira s Bosnom. Oni nisu žalili poslati poklone patarenima koji su se nalazili na njihovom teritoriju u Brgatu,³⁷ a plan je bio da se i *djedu* – poglavaru Crkve bosanske – pošalje poklon.³⁸ Tretman koji su *krstjani* dobili u pratnji Pavla Klešića pokazuje koliko Dubrovčani nastoje održavati dobre odnose s njima, bez obzira što nisu bili obavezni da im daju bile kakve ustupke ili pružaju pomoć. Nema tu traga nekog vjerskog animoziteta, iako su Dubrovčanima bile jasne razlike između njih i *bosanskih krstjana*, što nam pokazuje i sama terminologija u dokumentima gdje su pripadnici Crkve bosanske nazivani patarenima ili *krstjanima*.

Prilikom pregovora za sklapanje mira s Bosnom, Dubrovčanima nije bilo dovoljno samo jemstvo kralja i vlastele pa su dodatne garancije bile tražene na drugoj strani, kod pripadnika Crkve bosanske. Oslanjajući se na diplomatsko iskustvo, oni su odabrali neutralnu stranu koja uživa poštovanje i ugled kod

³³ Динић М. Ј. 1967. 182; Ћошковић П. 2005. 133-134. i Isti. 1995. 23-25.

³⁴ Динић М. Ј. 1967. 221-223.

³⁵ Isti. 221.

³⁶ Isti. 222.

³⁷ Isti. 221.

³⁸ Isti. 221-222.

kralja i vlastele. Snažan moralni autoritet, riječ i obećanje njenih pripadnika, dalo je Dubrovčanima dovoljno dobre garancije da će se ono što je u njihovom interesu poštovati. I doista, kada su njihovi poslanici u Bosni 1404. podnijeli kralju Ostoji povelje njegovih prethodnika na potvrdu, traženo je da se te povelje pročitaju pred kraljicom, vlastelom i posebno u prisustvu patarena.³⁹ Nije ovo jedini slučaj da dubrovačka vlada nalaže svojim poslanicima da se pouzdu u podršku patarena. Takav slučaj je zabilježen već na početku vladavine kralja Tvrtka II, kada krajem maja 1404. Dubrovčani nalažu svojim poslanicima Paskoju Rastiću i Marinu Buniću da isposluju potvrdu povelja iz vremena kraljeva Tvrtka I Kotromanića i Ostoje u prisustvu velikaša i patarena koji su davali obećanje.⁴⁰

Pripadnike Crkve bosanske nalazimo u službi Pavlovića i Kosača, dok smo za njihovu službu kod drugih velikaških porodica slabije obaviješteni.⁴¹ Oni nastupaju kao diplomate i posrednici u različitim poslovima. Već 1419. spominju se u službi Sandalja Hranića *Dmitar krstjanin*,⁴² a nešto kasnije i *krstjanin* Divac, koji su za njega obavljali poslove u Dubrovniku.⁴³ Međutim, ovaj slučaj nije usamljen, jer su u narednom periodu pripadnici Crkve bosanske bili upleteni u poslove oko prodaje Konavala. U službi Radoslava Pavlovića povodom prodaje Konavala naročito se istakao *krstjanin* Vlatko Tumurlić.⁴⁴ Privođenje kraju poslova oko Konavala obilježili su pripadnici Crkve bosanske. Kada su u pitanju pregovori sa Sandaljevim poslanicima, onda svakako treba naglasiti da je *Dmitar krstjanin* zajedno s Radovanom Vardićem priveo pregovore kraju i omogućio predaju grada Sokola u ruke Dubrovčana.⁴⁵ Na obostrano zadovoljstvo i uspješno okončanje posla, Dubrovčani su spome-

³⁹ Динић М. Ј. 1967. 182-183; Isti. 1948. 35.

⁴⁰ Isti. 1967. 182-183; Isti. 1948. 35.

⁴¹ Odnos Crkve bosanske s vlasteoskim porodicama u Bosni posebno je analizirao Fine J.V.A. 1973. 19-29; Isti, 2005. 242-248. i 264-267.

⁴² Djelatnost krstjanina Dmitra opisao je Fine J.V.A. 2005. 243-244; usp. Kurtović E. 2009. 222-223, 242-243. i 388; Čošković P. 2005. 155, 158-160. i 297-300.

⁴³ O tome vidi: Čošković P. 2005. 155-156.

⁴⁴ Isti. 1995. 43.

⁴⁵ Truhelka Ć. 1911. 358.

nute poslanike nagradili sa 400 perpera.⁴⁶ S druge strane, poslanici Radoslava Pavlovića isposlovali su da on dobije dubrovačko plemstvo.⁴⁷ Međutim, kao i u slučaju Sandalja, poslanstvo Radoslava Pavlovića bilo je mješovito i činila su ga dva *krstjanina* Vlatko Tumurlić i Radin Butković, te knezovi Budislav i Vukašin.⁴⁸ Ne treba pojavljivanje pripadnika Crkve bosanske u ovim poslovima posmatrati samo kao slučajnost ili kao volju bosanskih velikaša da ih u njihovim poslovima predstavljaju crkvena lica. Treba uzeti u obzir da su Dubrovčani i ranije imali pozitivna iskustva s *krstjanima*, te se u tom smislu može tumačiti da je njihova prisutnost bila poželjna s obzirom da se radilo o krupnim poslovima s velikim finansijskim izdacima.

Da su Dubrovčani dobro znali kada se obratiti za pomoć pripadnicima Crkve bosanske svjedoče događaji o kojima ćemo u nastavku govoriti. Kada su njihovi trgovci 1428. doživjeli štete i neprijatnosti, dubrovačka vlada je uputila svoje poslanike *djedu* s molbom da se za njih zauzme kod bosanskog kralja.⁴⁹ Kasnije, kada su izbila neprijateljstva s Radoslavom Pavlovićem, potreba za uslugama *krstjana* naročito dolazi do izražaja. Prije svega, pokušali su na svoju stranu pridobiti kralja i Sandalja Hranića, pa i pripadnike Crkve bosanske kao što je bio *krstjanin* D Mitar.⁵⁰ Posredstvom kralja, Dubrovčani nisu mnogo postigli, iako je značajno napomenuti da su u kraljevom poslanstvu Radoslavu Pavloviću učestvovali *krstjani*. Međutim, izgleda da su nade polagali u Sandalja Hranića čiji su poslanici trebali posredovati kod Radoslava za mir. Nije slučajna ni boravak *djeda* i *gostiju* kod vojvode Sandalja koji je tada radio na sklapanju saveza s Dubrovčanima o kupovini zemalja Radoslava Pavlovića. Dubrovčani su očekivali da će spomenuti *djed* i *gosti* raditi u njihovoj korist, što nam potvrđuje i jedna odluka Vijeća umoljenih da ih nagrade s poklonom u visini od 20 perpera.⁵¹ Uručivanje darova poslanicima nije značilo da se poslovi obavezno moraju završavati u korist Dubrovnika, nego

⁴⁶ Динић М. Ј. 1967. 189.

⁴⁷ Мијушковић Ј. 1961. 101.

⁴⁸ Динић М. Ј. 1967. 189.

⁴⁹ Динић М. Ј. 1967. 190; Šidak J. 1975. 99; Fine J.V.A. 1973. 28; Isti, 2005. 246; Ćošković P. 2005. 160-161. i 202; Živković P. 1981. 128.

⁵⁰ Ćošković P. 2005. 161.

⁵¹ Динић М. Ј. 1967. 223; Ćošković P. 2005. 162-163.

poklon treba shvatiti kao akt dobre volje, ili više kao diplomatski akt, u cilju da se pregovori provode u obostranu korist. Prilikom sklapanja mira s vojvodom Radoslavom, u njegovom četveročlanom mirovnom poslanstvu nalazio se krstjanin Radin.⁵² Pojava Radina u mirovnoj misiji ne iznenađuje, kada imamo u vidu da su Dubrovčani nastojali da u poslovima od njihovog interesa sudjeluju pripadnici Crkve bosanske.

Moralni autoritet i značaj pripadnika Crkve bosanske ostao je i u narednom periodu visoko cijenjen i poželjan, a to nam svjedoče burni događaji u odnosima između Radoslava Pavlovića i Sandaljevog nasljednika Stjepana Vukčića Kosače. Problem je izbio kada je Stjepan Vukčić zauzeo Trebinje koje je ranije pripadalo Radoslavu, a tim činom došao je i do povelja koje su se odnosile na ulaganje novca u Dubrovniku. Problem je bio praktične prirode, jer Radoslav bez povelja nije mogao podići svoj novac. S druge strane, Dubrovčani su tražili da im Radoslav pošalje vjerovno pismo potvrđeno od strane kralja i *djeda*.⁵³ Izgleda da su Dubrovčani u svojim poslovima pokušavali da pridobiju jemstvo *djeda*, jer samo jemstvo kralja ili vlastele nije uvijek bilo dovoljno. U svjetlu sukoba između Kosače i Pavlovića ostale su nam poznate pojedinosti o djelatnosti pripadnika Crkve bosanske za ove velikaše. Uglavnom se radi o poslovima koji su vezani za odlazak u Dubrovnik. Za vojvodu Stjepana starac Radin Butković i Vukman Jugović podigli su 4000 dukata, i istovremeno od Dubrovčana dobili poklone u tkaninama.⁵⁴ Sudeći po visini poklona za Radina Butkovića od 60 perpera, koji je bio duplo veći nego što je dobio Vukman Jugović,⁵⁵ može se govoriti o izuzetnoj naklonosti Dubrovčana prema starcu Radinu, i početku jednog dobrog odnosa s ovim članom hijerarhije Crkve bosanske. Slične poslove tokom 1438. obavljali su *krstjani* i za Radoslava Pavlovića. Poznat nam je *krstjanin* Radašin, kojeg su Dubrovčani prema svom običaju darovali tkaninama u vrijednosti 50 perpera.⁵⁶ Njihova darežljivost naročito je dolazila do izražaja kada su poslovi bili obavljani kako treba, i u njihovom interesu. *Krstjanin* Radašin je još u dva navrata zajedno sa

⁵² Динић М. Ј. 1967. 224. Kako su tekli mirovni pregovori i kakva je bila uloga Radina Butkovića vidi u: Truhelka Č. 1917. 202-205; Isti. 1911. 359.

⁵³ Динић М. Ј. 1967. 225; Ćošković P. 2005. 164; Ђирковић С. 1964.b. 44.

⁵⁴ Стојановић Љ. 1929-1934, 46-47; Ćošković P. 2005. 169.

⁵⁵ Динић М. Ј. 1967. 225.

⁵⁶ Isti. 226.

svjetovnjacima boravio u Dubrovniku zastupajući Radoslava Pavlovića.⁵⁷

Kako se iz izvora može zaključiti, izgleda da je potreba za uslugama pripadnika Crkve bosanske naročito bila tražena u trenucima kada su međusobni odnosi bili zategnuti da su zahtijevali posredovanje osoba sa značajnim moralnim autoritetom, koji su obje strane priznavale i poštovale. To se najbolje može vidjeti u događajima koji su uslijedili početkom pedesetih godina 15. stoljeća. Pripadnici Crkve bosanske odigrali su značajnu ulogu kao posrednici između hercega Stjepana i Dubrovnika, a posebno je zapaženu ulogu imao gost Radin Butković. Ne iznenađuje podatak kada Dubrovčani svojim poslanicima naređuju da se obrate gostu Radinu, zatim Radiću Stjepkoviću i Radovanu Vardiću kao ljudima koji su skloni njihovom gradu.⁵⁸ Djelatnost gosta Radina u službi hercega Stjepana naročito je zanimljiva u ovom periodu, s obzirom na njegovo posredovanje između hercega i Dubrovčana koji su uporno pokušavali riješiti nastale probleme oko drijevske carine i pri tome se obilato koristili njegovim uslugama. Naravno, Dubrovčani nisu usluge gosta Radina nikako shvatali kao gest dobre volje jednog pripadnika Crkve bosanske, nego su mu nudili i nagradu ako uspije da izgadi njihove nesuglasice s hercegom Stjepanom.⁵⁹ Nije se samo na tome završilo, jer su mu na kraju dali konkretnu ponudu od 200 dukata kao svom prijatelju ako ih uspije izmiriti s hercegom.⁶⁰

Iako do izmirenja nije došlo ni uz pomoć pripadnika Crkve bosanske, te njihova djelatnost tokom rata hercega Stjepana s Dubrovnikom nije poznata, oni se ponovo javljaju kao posrednici kada je sukob već bio pri kraju. U trenucima kada samo oružje govori, izgleda da *krstjani* nisu mogli doći do riječi. Međutim, njihova uloga kao posrednika posebno je značajna za izmirenje dvije sukobljene strane. Ponovo je gost Radin tokom 1453. imao zapaženu ulogu kao diplomata hercega Stjepana. On se zajedno s hercegovim sinom Vladislavom spominje kao jedan od ljudi koji su vodili pregovore u cilju pomirenja s Dubrovnikom.⁶¹ Izvjesne komplikacije pojavile su se kada je herceg Stjepan

⁵⁷ Detaljnije vidi: Čošković P. 2005. 170-171.

⁵⁸ Динић М. Ј. 1967. 200; usp. Ђирковић С. 1964.b. 114; Ђошковић П. 1983. 30; Isti. 2005. 180.

⁵⁹ Динић М. Ј. 1967. 203. usp. Ђирковић С. 1964.b. 156.

⁶⁰ Динић М. Ј. 1967. 203. usp. Труhelka Ћ. 1911. 362; Solovjev A. 1947. 313-314; Ђирковић С. 1964.b. 158; Ђошковић П. 1983. 31.

⁶¹ Динић М. Ј. 1967. 208; Ђирковић С. 1964.b. 196.

tražio polovicu Konavala ili 1000 dukata godišnjeg dohotka,⁶² pa su Dubrovčani odmah stupili u kontakt s gostom Radinom i Radovanom Vardićem kao ljudima u koje polažu povjerenje da će se zalagati za njihove interese.⁶³ Posebno je zanimljiva završna faza mirovnih pregovora gdje se gost Radin javlja kao glavni pregovarač i čovjek od povjerenja obje sukobljene strane. Iako je došlo do komplikacija i Radinovitih prigovora na dubrovačke prijedloge oko pitanja carina i osmanskog sultana, to nije smetalo da Dubrovčani ponude povoljnije uslove i da se konačno izmire s hercegom.⁶⁴ Koliko su gostu Radinu pridavali povjerenja svjedoči i podatak da su upravo njega ovlastili da sklopi mir s hercegom Stjepanom u aprilu 1454. godine.⁶⁵ I u narednom periodu gost Radin je ostao u dobrim odnosima s Dubrovčanima, te se često u dokumentima spominje kao čovjek sklon njihovim interesima.⁶⁶ Njegova služba kod hercega potrajala je sve do 1466. kada se posljednji put spominje u izvorima, i jedan je od rijetkih ljudi u kojeg su Dubrovčani polagali puno povjerenje i od njega tražili savjet. Njegova djelatnost prije pada srednjovjekovne Bosne, pa i tri godine poslije, ostala je zabilježena u Dubrovniku, a riječ je o diplomatskim misijama različitog karaktera.⁶⁷

Dvije različite slike pripadnika Crkve bosanske – oscilacija pozitivno/negativno

Kakva je bila slika pripadnika Crkve bosanske u očima dubrovačkih savremenika svjedoči nekoliko podataka koji nas obavještavaju o trgovinskim aktivnostima bosanskih *krstjana*. Iako nisu naročito brojni i rječiti, oni su dragocjeni i pružaju mogućnost da bolje shvatimo njihov odnos. Radi se uglavnom o velikoj naklonosti Dubrovčana prema željama *krstjana* i to potvrđuje činjenica da su oni kupovali i izvozili raznu robu uz određene carinske olak-

⁶² Динић М. Ј. 1967. 208-209. О томе исцрпније пише Ђирковић С. 1964.б. 203-204.

⁶³ Динић М. Ј. 1967. 209; Трухелка Џ, 1911. 363; Ђошковић П. 1983. 31; Ђирковић С. 1964.б. 204.

⁶⁴ Динић М. Ј. 1967. 210; Ђирковић С. 1964.б. 209.

⁶⁵ Динић М. Ј. 1967. 230; Ђирковић С. 1964.б. 211.

⁶⁶ Динић М. Ј. 1967. 211, 231. и 213; usp. Трухелка Џ. 1911. 364.

⁶⁷ О дјелатности Радина Бутковића у последњим годинама његовог живота исцрпно у: Ћошко-вић Р. 2005. 189-196.

šice.⁶⁸ Mislimo da je obostrana korist bila u pitanju. Davanjem olakšica i raznih darova *krstjanima*, Dubrovčani su zauzvrat očekivali njihovu naklonost prilikom poslova s vlastelom i kraljem u Bosni. S druge strane, ukazat ćemo na neke negativne pojave koje se vežu za pripadnike Crkve bosanske, a riječ je o problemima dubrovačkih trgovaca za koje se izričito kaže da iza njih stoje patareni.

Često su *krstjani* zajedno s laicima sudjelovali u diplomatskim misijama različitog karaktera, a pokloni koje su u tim prigodama uručivali Dubrovčani ponekad su bili znatno veći za *krstjane*, nego za laike. Najbolje se to oslikava na primjeru iz 1438. kada su u Dubrovniku boravili starac Radin Butković i Vukman Jugović. Vijeće umoljenih je tom prilikom odlučilo da Radina daruje sa 60 perpera, a Vukmana sa 30 perpera u tkaninama.⁶⁹ Vidimo da je Radin dobio znatno vrijedniji poklon, što potvrđuje da su određene ličnosti iz kruga Crkve bosanske uživale veliki ugled kod Dubrovčana, pa otuda i njihova velika darežljivost. Međutim, da to nije bilo nikakvo pravilo i da se odnosilo samo na pojedine ličnosti, svjedoči slučaj gdje *krstjani* i svjetovnjaci dobijaju poklone u istoj vrijednosti. To možemo vidjeti u jednoj odluci Malog vijeća koje je početkom januara 1437. raspravljalo o poklonima za poslanike Radoslava Pavlovića. Naime, odlučeno je da se *krstjaninu* Radašinu i knezu grada Borča uruče pokloni u vrijednosti od 10 perpera.⁷⁰

Vlatko Tumurlić je *krstjanin* za kojeg pouzdano znamo da je kupovao robu u Dubrovniku. Prilikom svoje mirovne misije 1403. on je dobio dozvolu Vijeća umoljenih da kupi i izveze tovar ulja i osam lakata sukna.⁷¹ Jednom neimenovanom patarenu u službi Sandalja Hranića je dubrovačko Malo vijeće 1432. dozvolilo da izveze tovar ulja za vlastite potrebe.⁷² Također, pataren Veseoko je 1434. dobio sličnu dozvolu da izveze dvanaest stara ulja.⁷³ Gost Radin je također trgovao s Dubrovčanima. Nekoliko mjeseci nakon pada Bosanskog kraljevstva 1463. nalazimo o njemu podatke da je boravio u Dubrovniku i

⁶⁸ Isti. 163.

⁶⁹ Динић М. Ј. 1967. 225.

⁷⁰ Isti. 224.

⁷¹ Динић М. Ј. 1967. 222. Kovačević D. 1961. 44; Čošković P. 1995. 22.

⁷² Динић М. Ј. 1967. 223.

⁷³ Isti. 224.

tom prilikom kupio 400 stara pšenice.⁷⁴ Potražnja za pšenicom ponovo je bila aktuelna 1465. i 1466. kada je gost Radin molio Dubrovčane da mu dozvole izvoz pšenice.⁷⁵ Značajno je napomenuti da su nastojali udovoljiti Radinovim zahtjevima, što govori o njemu kao ličnosti i njegovom ugledu koji je uživao kod svojih savremenika.

Odnosi Dubrovčana i pripadnika Crkve bosanske uglavnom su bili dobri i kako smo vidjeli Dubrovčani su izuzetno cijenili pojedine *krstjane* i u njih polagali povjerenje i tražili savjet. Međutim, imamo podataka koji pripadnike Crkve bosanske prikazuju u negativnom svjetlu. Poznato je nekoliko slučajeva gdje su se Dubrovčani žalili na postupke patarena, koji su im pricinili štetu oduzimajući robu njihovim trgovcima. Naročito je takva praksa bila aktuelna na području Goražda. U avgustu 1440. spominju se patareni u službi vojvode Stjepana Vukčića, koji su oduzeli robu dubrovačkim trgovcima.⁷⁶ Zanimljivo je napomenuti da Dubrovčani ovom prilikom nisu pokušali da se obrate za pomoć nekom od predstavnika hijerarhije Crkve bosanske nego je razmatrano da se obrate vojvodi Stjepanu, što je i razumljivo s obzirom da je roba sekvestrirana na području pod njegovom upravom. Sličnu sudbinu kod Goražda doživio je i Paoko Radojković, kome je Radoje Rugica nasilno oduzeo konja s robom.⁷⁷ Protiv Radoja i još nekih ljudi s područja Goražda, te gosta Gojsava podigao je tužbu trgovac Bogiša Bogmilović kojem su oduzeli konja i sedlo u vrijednosti 17 dukata, odjeću i plašt vrijedan 9 dukata, zatim 300 libara voska i druge stvari koje je imao sa sobom.⁷⁸ Tužba Radenka Pribilovića protiv patarena Vukoslava i Mikoča Cidilovića još je jedna u nizu neugodnosti koje je dubrovački građanin doživio. Naime, Radenko je njih dvojicu optužio da su mu oduzeli bakarni bokal čija je vrijednost bila 30 groša.⁷⁹ I narednih godina povremeno se spominju neugodnosti koje Dubrovčani proživljavaju u

⁷⁴ Isti. 233-234.

⁷⁵ Isti. 233-235.

⁷⁶ Isti. 227; Ćirković S. 1987. 229.

⁷⁷ Динић М. Ј. 1967. 194. usp. Fine J.V.A. 2005. 259; Ćošković P. 2005. 174.

⁷⁸ Динић М. Ј. 1967. 195; usp. Ђирковић С. 1964.b. 217; Fine J.V.A. 2005. 259; Ђошковић П. 1983. 27-28.

⁷⁹ Динић М. Ј. 1967. 196; Fine J.V.A. 2005. 261.

goraždanskom kraju.⁸⁰ Izuzimajući slučaj Radoja Rugice gdje je upotrijebljena sila (*accepit sibi per vim*) prilikom oduzimanja imovine, u ostalim spomenutim slučajevima ne radi se o nasilnom oduzimanju, nego se u tužbi kaže da je roba zadržana (*arripuerunt*) što bi upućivalo da se radilo o određenim propisima o prenosu robe koji su se primjenjivali na posjedima Stjepana Vukčića.

Postojanje propisa potvrđuje zanimljiv događaj iz 1440. čiji je glavni akter bio gost Gojsav s još jednim službenikom vojvode Stjepana čije nam ime nije poznato. U suštini, radilo se o problemu praktične prirode, odnosno gost Gojsav je zajedno s neimenovanim službenikom izdavao u Goraždu dubrovačkim trgovcima isprave o slobodnom prolazu (*salvum conductum*), a onima koji isprave nisu imali oduzimaio je robu.⁸¹ Spletom okolnosti neki trgovci naišli su na probleme jer nisu imali odgovarajuće isprave, pa im je zbog toga oduzeta roba.⁸² Kao posljedica navedenih radnji, Andrija Pribinić i Milaš Pribilović tužili su 3. januara 1441. braću Pribislava i Radoslava i njihovog ortaka Božićka, jer su pretrpjeli štetu od 768 perpera.⁸³ Navedena tužba je od krucijalnog značaja za shvatanje ovog događaja. Spomenuta braća i njihov ortak Božićko odvojili su se od grupe trgovaca i otišli isposlovati dozvolu za slobodan prolaz i ne čekajući ostale, nastavili su putovanje. S obzirom da ostatak grupe nije posjedovao propusnicu, gost Gojsav im je oduzeo robu, što je izazvalo tužbe i proteste Dubrovčana.

Napominjemo da je ova uloga gosta Gojsava bila isključivo svjetovne prirode. Vidjeli smo da i drugi *krstjani* obavljaju svjetovne poslove za vojvodu Stjepana, tako da ovu njegovu ulogu treba posmatrati samo u tom kontekstu i u tim okolnostima. Iako se spominje sa crkvenom titulom *gosta*, bitno je na-

⁸⁰ O ovim događajima detaljnije vidi: Ćošković P. 2005. 176-177.

⁸¹ Isprave o slobodnom prolazu početkom 1445. izdaje i starac Radin s još dvojicom službenika vojvode Stjepana Vukčića, što svjedoči da primjer gosta Gojsava nije bio usamljen, i da je izdavanje isprava o slobodnom prolazu trgovaca bila služba koja je povjeravana licima s velikim ugledom i izraženim administrativnim sposobnostima, kakvi su nesumnjivo bili gost Gojsav i starac Radin. Vidi: Динић М. Ј. 1967. 197; Ćirković S, 1987. 230. nap. 41.

⁸² Sima Ćirković za ovaj događaj smatra da se neosnovanim uopćavanjem došlo do zaključka o trajnijoj aktivnosti gosta Gojsava u Goraždu, iako se svi dokumenti odnose na jedan događaj. Dakle, događaji u Goraždu s početka 40-ih godina su povezani i dešavali su se u vremenskom periodu od nekoliko mjeseci. Vidi: Ćirković S. 1987. 228-230; usp. Fine J.V.A. 2005. 259-261; Ђирковић С. 1964.б. 217; Ђошковић П. 1983. 27-28; Isti, 2005. 174 -177. i 331-335.

⁸³ Динић М. Ј. 1967. 194-195.

glasiti da gost Gojsav ni u kom slučaju ne nastupa u ime Crkve bosanske, niti je ova institucija imala veze s navedenim događajima. Njegova crkvena titula je u spomenutom dokumentu istaknuta zato što je na području Goražda očito bio prepoznatljiv i uvažen član hijerarhije Crkve bosanske, kojeg su dobro poznavali dubrovački trgovci, pa otuda i navođenje njegovog imena sa crkvenom titulom. Međutim, nije titula *gosta*, niti njegova služba u Crkvi bosanskoj ta koja mu je davala ovlaštenja da sekvestrira robu, nego je ta ovlaštenja mogao dati samo vojvoda Stjepan Vukčić.

Nekoliko mjeseci je ovaj problem bio aktuelan, a Dubrovčani su bili voljni provesti parnicu i učiniti pravdu patarenima vojvode Stjepana povodom navedenih događaja na području oko Goražda. Vijeće umoljenih je 8. aprila 1441. ovlastilo kneza i Malo vijeće da odgovore poslanicima vojvode Stjepana u vezi sa zahtjevima patarena da se provede parnica pred knezom i sucima. Međutim, zahtjev dvanaestorice patarena nije usvojen i konačna odluka Vijeća umoljenih je bila da se ne provodi parnica.⁸⁴ Nije do kraja jasno kako je ovaj problem okončan, ali ako uzmemo u obzir da je povodom ovog problema u Dubrovniku bilo poslanstvo vojvode Stjepana, koje su činili starac Radin, Vukman Jugović i po imenu nepoznati krstjanin, te da su dobili poklone, onda bi se moglo govoriti da su se njihovi stavovi približili do te mjere da spor bude riješen.⁸⁵

Neophodno je ponoviti i detaljnije analizirati činjenice vezane za problem dubrovačkih trgovaca i gosta Gojsava, da bi bolje shvatili navedeni događaj. Kao službeniku vojvode Stjepana Vukčića, njegova ovlaštenja nisu išla dalje od toga da izdaje isprave o slobodnom prolazu i da sekvestrira robu trgovcima, koji nisu imali odgovarajuće isprave, što se može zaključiti iz sadržaja izvora. Izgleda da su navedeni slučajevi povezani, što je opravdano zaključio i Sima Ćirković.⁸⁶ Navedene tužbe Andrije Pribinića i Milaša Pribilovića, te Bogiše Bogmilovića možemo direktno povezati s gostom Gojsavom i njegovom funkcijom administrativnog službenika posebno zaduženog za nadzor i kontrolu prenosa robe na području oko Goražda. Ostale slučajeve mogli bi također posmatrati u ovom svjetlu, jer u dokumentima se kaže da je roba zadržana (*arripuerunt*), što bi išlo u prilog tvrdnji da je to učinjeno po nalogu gosta

⁸⁴ Isti. 228.

⁸⁵ Ćošković P. 2005. 174-175; Ćirković S. 1987. 230. nap. 141.

⁸⁶ Ćirković S. 1987. 228.

Gojsava ili nekog drugog službenika zaduženog za te poslove, jer trgovci nisu imali odgovarajuće isprave. Kasnija ponuda Dubrovčana da se provede parnica i učini pravda patarenima vojvode Stjepana direktno potvrđuje povezanost s gostom Gojsavom kao njegovim službenikom jer je u navedene događaje bio umiješan, a indirektno sugerira da su gost Gojsav i drugi Stjepanovi službenici, među kojima je bilo *krstjana*, opravdano zadržavali robu dubrovačkih trgovaca zbog nepoštivanja propisa do kojih se očito mnogo držalo. Također, to govori i da je dubrovačka vlada shvatila težinu problema, pa otuda i ponuda da se provede parnica i učini pravda patarenima. Konačno, Stjepanovo tročlano poslanstvo na čelu sa starcem Radinom je uspjelo riješiti nastali spor, ako je suditi po vrijednosti poklona koje su im Dubrovčani uručili. Prema tome, jasno je da više nije bilo potrebe da se održava parnica pred knezom i sucima, pa zbog toga Vijeće umoljenih nije usvojilo prijedlog da se parnica provede.

Dubrovačka arhivska serija *Lamenta de foris* sadrži mnoštvo tužbi različitog karaktera i sadržaja, pa nam zbog toga može poslužiti jedan slučaj nevezan za pripadnike Crkve bosanske, a opet toliko koristan u cilju dodatnog pojašnjenja navedenih događaja oko gosta Gojsava i njegove uloge za koju držimo da je isključivo svjetovne prirode. Da je gost Gojsav na području Goražda opravdano zadržavao robu dubrovačkih trgovaca po nalogu i uz ovlaštenje vojvode Stjepana Vukčića, možemo usporediti sa slučajem koji se desio u Tjentištu krajem septembra 1441. godine. Kao i Goražde, Tjentište se nalazi u gornjem Podrinju i ulazilo je u sastav oblasti kojom je upravljao vojvoda Stjepan. Naime, trgovac Mihoč Pavlović, prilikom boravka u Bosni, kupio je 97 libri (34,7 kg) krimiza (crvca) kojeg je držao u kući Radašina Vlašića u Tjentištu, kod Radašinovog sina i supruge. On optužuje Vlakušu Latiničića, jer je njegov krimiz uzeo iz kuće Radašina Vlašića, a u ime i po odredbi moćnoga vojvode Stjepana Vukčića da nijedan Dubrovčanin ne može kupovati krimiz.⁸⁷ Iz ovog primjera vidimo da su odredbe i propisi na njegovim posjedima bili

⁸⁷ “Michoç Paulouich coram domino Rectore ser Johanne de Menze fecit lamentum supra Vlacusam Latinicigh, dicens quia dum esset in Bosina emit libris LXXXXVII crimisi quem recommdauit in domo Radasini Vlasigh in Tientista, videlicet, filio dicti Radasini et eius uxori. Et dictus Vlacusa fecit sibi ipsum accipi per vaiuodam Stiepanum. Eo quia fecit cum dicto vaiuoda Stiepan quod nemo Raguseus non posset emere crimicem nisi ipse.” (26.09.1441.g.). DAD, *Lamenta de foris*, XV, 24v; usp. Isaković S. 2013. 365. Upozoravam da mi se potkrala greška s obzirom da se u navedenom izvoru spominje 97 libri (34,7 kg) krimiza, a ne 87 libri (31,1 kg) koliko se navodi u citiranom radu.

striktni i da su se primjenjivali kada su trgovci odstupali od istih. Po Stjepanovoj zapovjedi i ovlaštenju mogao je bilo ko i na bilo kojem dijelu njegovih posjeda, u njegovo ime oduzimati i zadržavati trgovačku robu. U navedenom slučaju vidimo da je to u ime vojvode Stjepana uradio Dubrovčanin Vlakuša Latiničić oduzimajući krimiz svom sugrađaninu Mihoču Pavloviću. U istom svjetlu treba shvatiti događaje u goraždanskom kraju, gdje se pripadnici Crkve bosanske pojavljuju kao službenici vojvode Stjepana Vukčića.

Bez obzira na neugodnosti i probleme s kojima su se Dubrovčani susretali, oni i dalje aktivno posluju u Bosni. Ni neugodna iskustva s *krstjanima* nisu bitno promijenila stav Dubrovčana prema njima. Takvog mišljenja je i Pejo Čošković koji smatra da moralni autoritet pripadnika Crkve bosanske i ugled koji su uživali kod Dubrovčana time nisu bili ozbiljnije poljuljani.⁸⁸ Prethodnu tvrdnju podupire činjenica da je Goražde ostalo atraktivna destinacija za dubrovačke trgovce i karavane, čije je krajnje odredište bilo ovo gradsko naselje.⁸⁹ Već smo ranije govorili o pojedinim ličnostima iz kruga Crkve bosanske koje su kod Dubrovčana uživale ugled i poštovanje. Nisu oni taj ugled izgubili – bar što se pojedinaca tiče – ni nakon događaja vezanih za gosta Gojsava. Primjer gosta Radina Butkovića to najbolje pokazuje, a njegovi dobri odnosi s Dubrovnikom potrajali su sve do posljednjih dana njegovog života.

Zaključak

Posmatrajući djelatnost pripadnika Crkve bosanske, mogu se iznijeti određene konstatacije značajne za shvatanje položaja *krstjana* u bosanskom društvu, te o njihovom odnosu s Dubrovčanima. Kako je karakter dubrovačkih vijesti specifičan i daje nam samo određene vrste podataka koji se odnose na svjetovnu djelatnost *krstjana*, mi smo pokušali iz tog ugla sagledati njihov značaj i ulogu. Najprije treba reći da dubrovački dokumenti uvijek naglašavaju da se radi o patarenima, što je ujedno i najčešći izraz, dok s druge strane imamo potvrdu da u određenim situacijama za pripadnike Crkve bosanske koriste izraz *krstjani*. Između ova dva termina nema nikakve razlike, jer je jasno da označavaju isključivo pripadnike Crkve bosanske, bar što se tiče dubrovačkih dokumenata koji se odnose na prostor srednjovjekovne Bosne. Ovdje ne tre-

⁸⁸ Čošković P. 2005. 177.

⁸⁹ Sudeći po ugovorima o prijenosu robe koji se mogu pratiti od 1379. do 1443, karavani su i dalje išli u Goražde, bez obzira na probleme s kojima su se susretali dubrovački trgovci. Vidi: Динић М. 1978. 312.

ba uzimati u obzir one momente kada u određenim prilikama srećemo izraz heretici, jer se uglavnom to javlja u doba sukoba i više se odnosi na pojedine velikaše, nego na pripadnike Crkve bosanske. Zadivljujuća je obavještenost Dubrovčana o *krstjanima*. Ako se prisjetimo pisma Ivanu Stojkoviću iz 1433. vidimo da dobro poznaju ustrojstvo Crkve bosanske. U drugim dokumentima jasno je navedeno da se radi o patarenima, a u određenim slučajevima pojedine ličnosti se uvijek navode sa crkvenom titulom, bilo da se radi o *djedu*, *gostu* ili *starcu*, što je u dokumentima to jasno naglašeno.

Djelatnost *krstjana* u službi bosanske vlastele dovoljno je poznata za neke ličnosti koje se javljaju kao diplomate i posrednici u određenim poslovima. Prvi značajniji *krstjanin* koji djeluje kao diplomata je bio Vlatko Tumurlić. On je ostavio upečatljiv trag u službi Radinovića-Pavlovića. S druge strane, u službi Sandalja Hranića bio je Dmitar *krstjanin*. Ovdje treba izdvojiti gosta Radina Butkovića, koji je osim u svjetovnoj, napredovao i u duhovnoj službi, te od časti *starca* uspinje se u viši rang crkvene hijerarhije, odnosno do časti *gosta*. Najveći dio života je proveo u službi Stjepana Vukčića Kosače. Bitno je reći da *krstjani* djeluju u periodima naročito zategnutih odnosa i često su znali biti snaga koja je uspijevala da posreduje i izmiri sukobljene strane. Za njihovim uslugama posezali su i Dubrovčani, i imamo više primjera kada traže pomoć i savjet pripadnika Crkve bosanske. Naročito su cijenili Radina Butkovića, a o njegovim vezama s Dubrovnikom smo najbolje obavješteni.

Pripadnici Crkve bosanske su prilikom svojih odlazaka u Dubrovnik ponekad iskorištavali naklonost domaćina i često dobivali dozvole da izvoze određene vrste robe uz znatne carinske olakšice. Poznat nam je primjer Vlatka Tumurlića iz 1403. kad je dobio dozvolu da izveze tovar ulja i osam lakata sukna. *Krstjanin* Veseoko je dobio 1434. dozvolu da izveze dvanaest stara ulja. Gost Radin je nakon pada Bosne dobio dozvolu za izvoz pšenice, i u više navrata je molio Dubrovčane da mu dozvole izvoz ove žitarice. S druge strane, imamo i one događaje koji govore o *krstjanima* u negativnom svijetlu, ali samo u onim slučajevima kada su u službi feudalne gospode obavljali poslove koji nisu imali nikakve veze s njihovim vjerskim uvjerenjima. Riječ je o nekoliko događaja s početka 40-ih godina 15. stoljeća gdje službenici vojvode Stjepana, uključujući i pojedine *krstjane*, oduzimaju robu dubrovačkim trgovcima na području Goražda. Međutim, ni ovi događaji nisu bitno poljuljali autoritet Crkve bosanske, niti su u kasnijem periodu bitno uticali na odnose njenih pripadnika s Dubrovnikom.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a. Neobjavljeni izvori

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD)

- *Lamenta de foris*

b. Objavljeni izvori

- Динић М. Ј. 1967. “Из Дубровачког архива”. књ. III. *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XXII*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Jorga N. 1899. *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle, II*. Paris.
- Стојановић Љ. 2006. *Старе српске повеље и писма, књ. I/2*. Београд: Српска школска књига – Филозофски факултет Београд.
- Vego M. 1964. *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, knjiga III*. Sarajevo: Izdanje Zemaljskog muzeja.

LITERATURA

a. Knjige

- Ћирковић С. 1964. *Историја средњовековне босанске државе*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ћирковић С. 1964. *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*. Посебна издања, књ. CCCLXXVI, Одељење друштвених наука, књ. 48. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Ћошковић Р. 2005. *Crkva bosanska u XV. stoljeću*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Динић М. 1978. *Српске земље у средњем веку – Историјско-географске студије*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Динић М. Ј. 1955. *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни, I*. Посебна издања, књ. CCXL, Одељење друштвених наука, књ. 14. Београд: Српска академија наука.

- Драгојловић Д. 1987. *Крстјани и јеретичка Црква босанска*. Београд: Српска академија наука и уметности – Балканолошки институт.
- Fine J.V.A. 2005. *Bosanska crkva: novo tumačenje – Studija o Bosanskoj crkvi, njenom mjestu u državi i društvu od 13. do 15. stoljeća*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
- Kovačević D. 1961. *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, knjiga XVIII*. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 13, Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine.
- Kurtović E. 2009. *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*. Sarajevo: Institut za istoriju.
- Lovrenović D. 2012. *Bosanska kvadratura kruga*. Sarajevo – Zagreb: Synopsis.
- Mandić D. 1962. *Bosna i Hercegovina, Povjesno-kritička istraživanja II, Bogomilska crkva bosanskih krstjana*. Chicago-Ill: Hrvatski povijesni institut.
- Šidak J. 1975. *Studije o 'Crkvi bosanskoj' i bogumilstvu*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Živković P. 1981. *Tvrtko II Tvrtković. Bosna u prvoj polovini XV stoljeća*. Sarajevo: Institut za istoriju.

b. Članci

- Ćirković S. 1987. "Bosanska crkva u bosanskoj državi". *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*. Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 17. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 191-254.
- Ђирковић С. 1962. "Верна служба' и 'вјера господск.'" *Зборник Филозофског факултета у Београду*, књига 6-2. Београд: 95-112.
- Ćošković P. 1995. "Krstjanin Vlatko Tumurlić i njegovo doba (1403.-1423.)". *Croatia Christiana periodica, godina 19, broj 35*. Zagreb: 1-54.
- Ђошковић П. 1983. "О гостима Цркве босанске". *Историјски зборник, година 4, број 4*. Бањалука: Институт за историју у Бањалуци. 7-40.
- Динић М. 1948. "Један прилог за историју патарена у Босни". *Зборник Филозофског факултета у Београду I*. Београд: 33-43.
- Fine J.V.A. 1973. "Улога Босанске цркве у јавном животу средњовековне Босне". *Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине, година XIX (1970-1971)*. Сарајево: Друштво историчара Босне и Херцеговине. 19-29.
- Isaković S. 2013. "Тјентиште у средњем вијеку". *Годишњак BZK Preporod*. Sarajevo: BZK "Preporod". 349-372.

- Lovrenović D. 2010. “Profani teror – Sveta retorika (Kako je bosanski vojvoda Radoslav Pavlović postao opaki pataren, bič katoličke vjere)”. *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927-1998)*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu. 103-160.
- Мијушковић Ј. 1961. “Додељивање дубровачког грађанства у средњем веку”. *Глас ССXLVI, Одељења друштвених наука, Нова серија, књига 9*. Београд: Српска академија наука и уметности. 89-130.
- Solovjev A. 1947. “Gost Radin i njegov testamenat”. *Pregled, god II, knj. II, sv.I-II*. Sarajevo: 310-318.
- Truhelka Ć. 1911. “Testamenat gosta Radina – Prinos patarenskom pitanju”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIII, knjiga 2*. Sarajevo: Zemaljski muzej u Bosni i Hercegovini. 355-375.
- Truhelka Ć. 1917. “Konavôski rat (1430-1433)”. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 29, 1/4*. Sarajevo: Zemaljski muzej u Bosni i Hercegovini. 145-211.

THE BOSNIAN CHURCH IN THE EYES OF RAGUSAN CONTEMPORARIES

Summary

The activities of Bosnian Church members are important for the understanding of their place and role in Bosnian society as well as their position in the eyes of Ragusan contemporaries. The character of Ragusan reports is specific and offers only certain types of information that refer to the secular activities of Bosnian Christians (*krstjani*). It is always emphasized in the documents that it is about Patarenes or Bosnian Christians. There is no difference between these two terms, at least regarding Ragusan documents which refer to the territory of medieval Bosnia. The term *heretics* should not be considered, since this expression appears only in times of conflict and it refers more to certain Bosnian magnates than to the members of the Bosnian Church. Ragusans were well informed about the Bosnian Church, they were familiar with its structure and in certain cases individuals were always mentioned with their clerical title. Whether it was the title *djed* (*grandfather*), *gost* (*guest*) or *starac* (*elder*), it was always clearly emphasized in the documents.

The activities of Christians in the service of Bosnian nobility were well known for the individuals who were mentioned as diplomats and mediators in certain businesses. Vlatko Tumurlić, Dmtar the Christian and guest Radin Butković stand out as the ones who had a significant career in the secular service for some magnates. The Christians acted in times of particularly tense relations, and were often the power that managed to mediate and reconcile the two battling parties. Their services were also required by Ragusans and several instances were noted when they asked for help and advice of the members of the Bosnian Church. They especially respected Radin Butković and we are best informed about his relations with Ragusa.

Upon the trips to Ragusa, the members of the Bosnian Church sometimes used their affection and were often permitted to export certain kinds of goods with significant custom exception or were on different occasions rewarded, especially if the business was finished in favour of Ragusa. In exceptional circumstances Christians were portrayed negatively, but only in the cases when they performed tasks in the service of feudal lords which had nothing to do with their religious beliefs. This article is about the events from the beginning of the 1440-ies when servants of Duke Stjepan, including certain Bosnian Christians took away

goods from Ragusan merchants in the region of Goražde. However, neither did these events notably shake the authority of the Bosnian Church nor did they significantly influence the relation between their members with Ragusa in the later period.

Key words: Bosnian Church, medieval Bosnia, Ragusa, Christians, Patarnes, Bosnian nobility, Pavlović family, Kosača family, diplomatic service